

Lezing 17 december 2008 ***Kerstspeech Lions Club Het Gooi, Hilversum***

[Bretton Woods]

In juni 1944 kwamen vertegenwoordigers van 46 landen, politici, economen, bij elkaar in het Mount Washington hotel in Bretton Woods, New Hampshire.

De Tweede Wereldoorlog liep tegen zijn einde, en er kon worden nagedacht over de situatie daarna, het economisch herstel en de internationale economische ontwikkeling.

In feite werden hier de fundamenteën gelegd voor de economische wereldorde zoals we die nu nog steeds kennen. De dollar werd de wereldmunt, de Wereldbank en het Internationale Monetair Fonds werden opgericht, en afgesproken werd dat handelsbelemmeringen zoveel mogelijk zouden worden afgeschaft, want marktwerking en vrijhandel boden de beste voorwaarden voor globale economische groei. Dit hele gedachtengoed werd later samengevat met termen als de consensus van Washington of neoliberalisme. In 1982 werd dit aangevuld met de GATT, de Uruguay Ronde en de WTO: allemaal afspraken gericht op het terugdringen van de rol van de staat, en het bevorderen van vrijhandel.

[Technologische vernieuwingen]

Dit beleid heeft inderdaad gezorgd voor een ongekeerde economische vooruitgang en de integratie van de kapitalistische economieën op wereldschaal. En dit proces noemen we globalisering: de economische integratie of verweving op wereldschaal.

Vanaf de jaren '70 kwam dit globaliseringsproces in een enorme stroomversnelling terecht als gevolg van een aantal technologische vernieuwingen, vernieuwingen met name op het gebied van transport en van ict.

De transportrevolutie maakte, geholpen door goedkope olie, bedrijfsverplaatsingen mogelijk naar lagelonenlanden, de outsourcing van functies over de hele wereld. Er ontstonden geïntegreerde globale productieketens. ***Distance no longer matters***

En de ict revolutie maakte dat ondernemers over de hele wereld de beschikking kregen over informatie en gereedschap om aan te kunnen haken en mee te kunnen doen, te kunnen concurreren op de geglobaliseerde wereldmarkt. ***The world is flat***, de wereld is plat geworden, zei Thomas Friedman in 2005, en hij bedoelde daarbij dat een *level playing field* was ontstaan voor ondernemen en ondernemers op wereldschaal. De hobbels voor vrijhandel, zoals hoge tariefmuren, werden opgeruimd, en kennis en informatie kwamen voor iedereen beschikbaar.

Friedmans boek is van 2005, maar eigenlijk al veel eerder, in 1992, drie jaar na de val van de muur, had Francis Fukuyama al *the end of history* aangekondigd, het einde van de geschiedenis. Dat wil zeggen: de definitieve triomf van liberale democratie op het communisme, op politiek en ideologisch vlak, en van de vrije markt als ordeningsprincipe voor het economisch leven. In de jaren '90 ontstaat er een echte globaliseringseuforie, een sterk optimistisch gevoel van globale vooruitgang, dat iedereen het beter zal krijgen.

Natuurlijk, erkend werd dat het globaliseringsproces op de korte termijn ook verliezers kent, maar op iets langere termijn zijn er toch vooral winnaars, iedereen krijgt kansen om mee te doen, om zijn eigen sterke punten te realiseren, zijn eigen niche te scheppen. En iedereen krijgt ook belang bij het instandhouden van het systeem, we worden steeds meer op elkaar betrokken en van elkaar afhankelijk. Een duurzame periode van groei en vrede lag in het verschiet.

[Dé-politisering en dé-nationalisering van de economie]

Eén aspect van het globaliseringsproces wil ik nadrukkelijk even belichten, en dat is de dé-politisering en dé-nationalisering van de economie en van het economisch leven. Dé-nationalisering, dat wil zeggen dat nationale grenzen voor het economisch verkeer steeds minder belangrijk werden. En dé-politisering wil zeggen, dat de politiek, dat statelijke overheden steeds minder te zeggen kregen over de economie en de economische ontwikkelingen. ***It's the economy, stupid!*** De tucht van de wereldmarkt geldt voor alle bedrijven én ook voor alle overheden, niemand kan zich daaraan onttrekken. ***Disengagement is no longer an option; no choice but to adjust.*** Iedereen, ook de regeringen, moet zich aanpassen aan de eisen die worden gesteld door de open wereldmarkt en de ongekend scherpe concurrentie. De beleidsmarges worden smaller en smaller. Dat leidt tot de paradox van de huidige beleidsconcurrentie tussen de landen. Het gaat erom, het beste gebruik te maken van steeds smallere marges om zich beter te positioneren, om te concurreren op de wereldmarkt en als vestigingslocatie voor buitenlandse investeringen. Met twee onderling moeilijk verenigbare sporen: aan de ene kant, de *race to the bottom* – het verlagen van belastingen, afbouwen van sociale zekerheid - en aan de andere kant de *race to the top*: versterken van innovatief vermogen, moderne infrastructuur, beter gekwalificeerd personeel.

[New scarcities]

Eigenlijk zijn we nog maar net gewend aan het raken aan de nieuwe wereld, en zijn we nog druk bezig om onze mindset daarop in te stellen, of de boel wordt weer overhoop gehaald. Eerst door het fenomeen van de ***new scarcities***, eigenlijk al vanaf 2003-2004. Daarmee wordt bedoeld de explosief stijgende vraag naar vooral olie, mineralen en voedsel, vooral uit de opkomende economieën, en de navenant sterke prijsstijgingen voor deze goederen; voor deze ***bijzondere goederen***. Bijzonder, enerzijds omdat ze niet hernieuwbaar zijn, dus op een bepaald moment zijn de voorraden uitgeput, of omdat de uitbreiding van de productie ervan gehinderd wordt door natuurlijke omstandigheden: grond, water, klimaat en weer, natuur. Begin dit jaar waren veel van deze bijzondere goederen wel drie keer zo duur als een paar jaar geleden. Maar vanaf mei, juni zijn de vraag en de prijzen weer gezakt als gevolg van de wereldwijde recessie, zelf weer een gevolg van de volgende, financiële crisis. Maar het is waarschijnlijk dat deze terugval in de vraag tijdelijk van aard zal zijn. Energie en voedsel zijn bijzondere goederen, óók omdat ze onvervangbaar zijn, en omdat een gebrek eraan ernstige gevolgen heeft voor de rest van de economie, én direct ook voor de samenleving als geheel. Daarom is het fenomeen van de new scarcities niet alleen economisch maar direct ook politiek van aard. De schaarste aan energie en voedsel fenomeen leidde tot een vrij plotselinge politieke herdefinitie van het belang van deze goederen. Het zijn niet alleen economische goederen, maar ook strategische goederen, zaken die het landsbelang raken. Plotseling zagen overheden zich genoodzaakt - of gelegitimeerd- om zich er weer intensief mee gaan te bemoeien, om weer een eigen nationaal energie- en voedselbeleid te gaan ontwikkelen. Energie en voedsel waren opeens weer Chefsache geworden, zaken met de allerhoogste politieke prioriteit. Natuurlijk is het besef van de politieke, strategische én militaire betekenis van energie, voedsel en water zo oud als de politiek - zie ook de oorsprong van de Europese Unie, de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, en het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, dat in eerste instantie gemotiveerd werd door de wens van voedselzekerheid voor Europa, na de ervaringen van de Tweede Wereldoorlog. Pas in de GATT en de Uruguay ronde van 1986 werden energie en voedsel gewone commodities, en pas in de jaren 90 kwamen noties naar voren als de privatisering van nutsbedrijven en liberalisering van de markten. Met andere woorden, deze ideeën zijn nog allemaal van recente datum, en in feite zijn we nog druk bezig met de implementatie van dit nieuwe beleidskader in de praktijk, zie bijvoorbeeld de

herziening van de Nederlandse energie-wetgeving. Daar wordt nu de laatste hand aan gelegd ... maar intussen zijn de politieke inzichten weer drastisch gewijzigd, en het zou best kunnen dat we de weg weer helemaal terug gaan.

[Geopolitisering]

De new scarcities brengen ook een grote schokgolf teweeg in de internationale betrekkingen. Als energie en voedsel niet alleen commodities zijn op de wereldmarkt, maar schaarse en bijzondere goederen met een politiek en strategisch, en zelfs militair belang, dan kijkt iedereen opnieuw rond: hoe staat iedereen ervoor? Welke landen beschikken er over energie en voedsel, welke niet? De landen die er op dit punt goed voor staan verdienen niet alleen veel geld, maar ze spreiden ook een nieuwe, imperiale zelfverzekerdheid ten toon op het internationale toneel – zie Poetin, zie Chavez.

Aan de andere kant staan de verliezers van deze ronde, de landen die voor hun energie afhankelijk zijn van anderen. Sommigen verlagen zich tot straatvechterij, tot een scramble for resources, om maar aan hun gerief te komen: tot en met blood for oil – zie China in Afrika, de VS in Nigeria. En het feit dat 85% van de olie- en gasvoorraden in de wereld in handen is van staten krijgt in deze nieuwe context natuurlijk een heel andere lading en betekenis. Dus ook op het internationale al niveau worden energie en voedsel worden politiek gedefinieerd, **geopolitiek** gedefinieerd, dwz als assets, als wapens in internationale machtsverhoudingen. Opeens zijn olie en tarwe niet meer zomaar commodities, die verhandeld worden op de markt; maar zijn het wapens geworden, alsof het oorlog is, of a;sof oorlog op handen is. Plotseling hebben politici het over de energy weapon, de food weapon. De new scarcities hebben dus geleid tot niet alleen de re-nationalisering en re-politisering van het economisch leven, maar ook tot veranderde machtspolitieke verhoudingen op wereldniveau, en vooral, tot de re-geo-politisering van de internationale betrekkingen. Al deze processen zijn vervolgens weer in een versnelling geraakt door de financiële crisis die nu een jaar over de wereld woedt. De betekenis dáárvan kunnen we nu nog niet doorgronden – maar we kunnen gerust stellen dat er iets heel fundamenteels aan de hand is. De wereld is niet langer alleen maar een globale markt, nationale grenzen doen er zeer zeker wél toe, nationale overheden zijn zelfs weer hoofdrolspelers geworden, en internationale betrekkingen gaan niet langer alleen maar over de concurrentie-positie maar ook en primair weer over machtsverhoudingen, wie is er sterker, wie kan de ander verslaan als het er op aan zou komen? Samengevat: we zien een proces van omgekeerde globalisering, **reversed globalization**. De geo-economie wordt weer ondergeschikt gemaakt aan de geopolitiek. Internationale betrekkingen worden weer geopolitieke machtsverhoudingen. En geopolitisering is de antithese van globalisering.

Onze wereld is weer, niet primair een markt, waar geconcurrereerd en gehandeld wordt, maar een arena, waar machtsposities worden betrokken, waar geloerd en gevochten wordt.

Hier staan we nu, in een verwarrende, want tegenstrijdige dubbele beweging:

- > aan de ene kant de globalisering, de éénwording van de wereld, unificatie en convergentie
- > aan de andere kant de omgekeerde beweging, reversed globalization, fragmentering en divergentie.

[De Globale Context van Transitie]

Deze geopolitisering van de internationale betrekkingen doet zich voor in een zeer bijzondere periode in de wereldgeschiedenis. Namelijk in de periode waarin we de overgang meemaken van een unipolair naar een multipolair wereldsysteem.

De unipolaire wereld waarmee wij zijn opgegroeid werd ideologisch gedomineerd door het Westers liberalisme, en geopolitiek door de supermacht VS. Deze periode loopt nu af. Alleen: de contouren van het nieuwe systeem zijn nog onduidelijk.

Wél hebben we een duidelijk beeld van de nieuwe *economische* krachtsverhoudingen. In ongeveer tien jaar tijd zal de wereldeconomie worden gedomineerd door drie grote blokken, die elk goed zijn voor 15-20% van het Bruto Mondiale Product, zijnde China, de VS en de EU; daarna komen India met ongeveer 10%, en Japan, Brazilië en Rusland met ieder 5% of minder. En de grote vraag is nu hoe deze nieuwe economische configuratie wordt meegenomen in het delicate proces van geopolitieke re-accommodatie. Zullen de politieke leiders bereid en in staat zijn om een vreedzame overgang naar een duurzaam nieuw wereldsysteem te bewerkstelligen, of staat ons een lange periode van rivaliteit en conflict te wachten?

Diverse onderzoekers zien nu al rivaliserende machtsblokken ontstaan, die verwickeld zijn in een strijd om de hegemonie. Zo bijvoorbeeld Mark Leonard in zijn boek *Divided world: the struggle for primacy in 2020*. Hij ziet vier machtsblokken met hegemonische ambities, elk met een eigen visie op de wereldorde. Het eerste is de VS, met een realistische visie, een wereldorde gebaseerd op macht en suprematie. Het tweede is de EU, met een visie waarin multilateralisme en een *rules based* internationale orde centraal staan. De derde is de autocratische as, Rusland/China, met een visie waarin nationale soevereiniteit voorop staat, maar met ook nadruk op een *rules based order*, om zich te beschermen tegen Westerse dominantie en inmenging. De vierde is de Islam zone, die zich eigenlijk niet gebonden acht door enige internationale rechtsorde. Eventueel zou het vijfde blok dan Latijns Amerika zijn.

Het gaat er nu niet om te voorspellen hoe de blokken zich precies zullen vormen en positioneren. Waar het wel om gaat is de risico's in te zien van zo een proces van groeiende rivaliteit, van de strijd om hegemonie: de instabiliteit die daarmee gepaard zal gaan, de fragmentatie, polarisering en militarisering, inclusief het gebruik van energie en voedsel als wapens, met als direct gevolg schaarste, honger en recessie.

In zo'n atmosfeer van groeiend wantrouwen zal ook de oplossing van de huidige wereldproblemen een illusie zijn, want het zijn problemen die juist een collectief handelen vereisen om met enige kans van slagen te worden aangepakt: klimaatverandering, verlies van biodiversiteit, schaarste, veiligheid en armoede.

[Spannende tijden]

Zoals ik het zie, maken we nu dus een heel bijzonder tijdvak in de wereldgeschiedenis mee. Namelijk een periode waarin zich twee unieke processen tegelijkertijd voordoen. Ten eerste, de overgang van een unipolaire wereldorde, zoals wij die ons hele leven lang gekend hebben, naar een multipolaire wereldorde, waarvan we nog niet weten hoe die eruit zal zien. Ten tweede zien wij de geopolitisering van de internationale betrekkingen, in termen van macht, rivaliteit en hegemonie, aangewakkerd door schaarste en recessie. Deze twee processen hebben weliswaar geheel verschillende tijdsaders, maar ze dreigen elkaar te gaan versterken in een duivelse spiraal. Wat ik daarmee wil zeggen is het volgende.

1. Het is duidelijk dat de manier waarop we omgaan met schaarste en recessie van grote invloed zal zijn op de aard, de richting en de snelheid van het overgangsproces naar een nieuwe wereldorde
2. ... en omgekeerd, dat de wijze waarop we omgaan met het overgangsproces naar een nieuwe wereldorde grote invloed zal hebben op de toekomst van de globale energie- en voedselvoorziening
3. ... en bovendien, dat beide processen intrinsiek weer gelinked zijn aan de wijze waarop we omgaan met de grote mondiale problemen: klimaatverandering, verlies van biodiversiteit, veiligheid en armoede.

[Wat betekent het voor ons?]

Wat betekent dit alles nu voor ons, voor u en mij?

Ik zou u willen voorstellen om eerst stil te staan bij een andere vraag. Namelijk: wat betekent dit allemaal voor ánderen, in onze global village?

Wat betekent de schaarste aan energie en voedsel, wat betekent de verdubbeling van de voedsel- en brandstofprijzen voor de miljard mensen in de wereld, die van minder dan één dollar per dag moeten zien rond te komen? Weliswaar zijn de prijzen het laatste halfjaar weer gedaald maar ze liggen nog steeds 28% boven het peil van 2 jaar geleden. Vooral voor de armen in grote steden als Sao Paulo, Johannesburg of Mumbai, wier huishoudboekje voor 90% of meer bestaat uit de kosten voor voedsel en brandstof, betekent die verdubbeling een enorme, levensbedreigende catastrofe. Zo'n 120 miljoen mensen zijn door de voedsel- en brandstofcrisis onder de armoedegrens gekomen, en als gevolg van de hoge voedselprijzen is het aantal ondervoede mensen in de afgelopen 12 maanden met 50 miljoen gestegen, tot 963 miljoen.

Of wat betekent de recessie voor al diegenen in die grote steden en elders die zich de afgelopen jaren iets omhoog hadden weten te werken en een baantje en een inkomen hadden gekregen - en nu dus weer dreigen terug te vallen in misère en uitzichtloosheid? De dalende prijzen voor grondstoffen hebben directe gevolgen voor de inkomsten van verschillende ontwikkelingslanden maar ook van miljoenen mensen. Zojuist las ik dat alleen in de tin- en zinkmijnen in het departement Potosí in Bolivia 50.000 werkplekken op de tocht staan, als gevolg van de duikelende wereldmarktprijzen. Met die lage prijzen loont het niet meer om tin- en zinkerts te blijven delven. Ik zou wel eens willen weten hoeveel van die 50.000 mensen en hun gezinnen nu iets hebben om op terug te vallen. Als gevolg van de recessie maken arbeidsmigranten nu veel minder geld over naar thuis, en voor velen staat hun baan op de tocht. Wat gaat er nu met al die mensen en hun gezinnen gebeuren?

Globalisering betekent in essentie dat het lot van steeds meer mensen verbonden wordt aan ontwikkelingen op globaal niveau, ontwikkelingen dus waar ze helemaal geen invloed op hebben. Globalisering biedt nieuwe kansen, zeker, maar ook grote risico's. Vooral als die ontwikkelingen zo grillig verlopen als we nu zien gebeuren. Dat is vervelend voor u en voor mij. Maar het is levensbedreigend voor mensen die niets hebben om op terug te vallen als het de verkeerde kant op gaat. Niet alleen voor die miljard mensen die het moeten doen met minder dan één dollar per dag, maar ook voor wie het even juist wat beter leek te gaan.

En wat betekent die stoere praat van onverantwoordelijke politieke leiders, die het machtspolitieke spel spelen van hard tegen hard, van intolerantie en eigen volk eerst, van nationalisme en etnische zuivering? Wat zijn de gevolgen van hun militaristische retoriek en macho gedrag? Er zwerven op dit moment al zo'n 16 miljoen vluchtelingen over de wereld, en meer dan 50 miljoen mensen zijn van huis en haard verdreven, de helft daarvan als gevolg van natuurrampen, de andere helft op de vlucht voor geweld en oorlog.

Wat betekent dit voor ons, voor u voor mij? Laten we, om te beginnen, proberen om oog te hebben voor de ander, voor al die anderen die het moeilijker hebben dan wij. En ook, oog hebben voor al die anderen die ánders zijn dan wij. Of beter nog, wat dat laatste betreft: laten we proberen om in te zien dat dat anders-zijn van die anderen ook maar heel betrekkelijk is. Waar het in wezen op aan komt is immers niet de plek waar je geboren bent, of de kleur van je neus of je ogen, maar wat je talenten zijn, en vooral wat je met je talenten doet voor anderen.

Ik wil zeggen, in deze donkere dagen voor Kerstmis:

Vrede op aarde aan alle mensen van goede wil.

Cor van Beuningen, 17 december 2008